

MARKKU MATTILA

FT, dosentti, vanhempi tutkija

Siirtolaisuusinstituutti, Seinäjoen yksikkö

Ymmärrettävästi ja tiiviisti Suomen aluekehityksen pitkistä aalloista

Hannu Katajamäki: *Suomen aluekehityksen pitkät aallot: Näkökulmia ja tulkintoja*. 2022. Siirtolaisuusinstituutti.

Turku. 174 s. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7399-14-9>

<https://doi.org/10.51807/maaseutututkimus.122806>

Aluetieteen emeritusprofessori Hannu Katajamäki summaa uransa aikana kertyneen tiedon kompaktissa kirjassaan Suomen aluekehityksen pitkistä aalloista. Teos on erinomainen johdatus aiheeseen ja antaa lyhyessä ja tiiviissä muodossa perustiedot maamme talous- ja sosiaalihistoriasta. Tällaisena se sopii erinomaisesti vaikkapa peruskurssin oppikirjaksi, mutta myös yleistajuiseksi lukemiseksi kaikille, jotka haluavat ymmärtää Suomen ja suomalaisen yhteiskunnan nykytilaa ja niitä suuria linjoja, joiden kautta nykytilaan on päädytty. Parasta antia ovat kuitenkin tulevaisuuden visiot.

Teoreettiset työkalut

Katajamäki analysoi suomalaisen talouden ja yhteiskunnan kehitystä *pitkien aaltojen* eli ”yhteiskunnan raskaan hengityksen” (Katajamäki, s. 11) avulla. Katajamäki mainitsee pitkien aaltojen teoreetikkoina venäläisen Nikolai Kondrattjevin (1892–1938) ja Itävallasta Yhdysvaltoihin emigroituneen Joseph A. Schumpeterin (1883–1950). Kondrattjev analysoi kapitalistisia talouksia ja sai tulokseksi, että tietyin aikaväleihin nousukaudet ja lama seuraavat toisiaan. Näiden *Kondrattjevin aaltojen* tai *sykliin* väliksi

hän määritteli 50–60 vuotta. Teoriansa Kondrattjev esitti muun muassa tunnetussa julkaisussa *Die langen Wellen der Konjunktur* (Suuret suhdannesykli, 1926). Merkittävimpänä pitkien aaltojen teoreetikkona Katajamäki pitää Schumpeteriä, joka kirjoituksissaan suhdannevaihtelusta ja talouskehityksestä toisinsä Kondrattjevin näkemyksiä talouden syklisyydestä ja aaltomaisuudesta. Näin oli esimerkiksi teoksessa *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process* (1939).

Taloustieteen piirissä Kondrattjev ja Schumpeter saattavat olla keskeisimmät “pitkien aaltojen” teoreetikot. Lisäisin tähän, että heidän kuvaamansa kehityskulku tapahtuu ajassa. Historian puolella *pitkien aaltojen* keskeisin teoreetikko on ranskalainen *Annales*-koulukunnan edustaja Fernand Braudel (1902–1985), joka tuotannossaan käsitteli myös niin sanotun pitkän keston (*la longue durée*) ilmiöitä. Väitöskirjassaan *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Välimeri ja Välimeren maailma Filip II aikaan, 1949) hänen tarkoituksensa oli tutkia, miksi Espanja kääntyi Välimereltä Atlantille. Tutkimuksensa hän jakoi kolmeen osaan. Ensimmäisessä hän analysoi hitaimmin muuttuvia taloudellisia tekijöitä, jotka liittyvät esimerkiksi maantieteeseen ja ilmastoon. Toisessa osassa Braudel analysoi inhimillisen yhteiskunnan ulkoisia rakenteita, jotka muuttuvat edellisiä nopeammin ja joita hän kutsuu aika- ja konjunktuurisykleiksi. Kolmas osa käsittelee jokapäiväistä tapahtumahistoriaa eli lyhimmän keston asioita. (Nevakivi 1983, 182). Braudelilaisesta näkökulmasta olisi voinut olla tukea myös Katajamäelle taloushistoriallisessa tarkastelussa.

Talous- ja sosiaalhistoriaa

Ryhtyessäni lukemaan kirjaa ensimmäinen nopea vaikutelma oli, että teos on tiivis yhteenveto Suomen talous- ja sosiaalhistoriasta. Taloushistorian osalta se summaa esimerkiksi *Suomen taloushistorian* (2 tekstiosaa, 1980 ja 1982) keskeiset seikat. Sosiaalhistorian ja sosiaalipolitiikan saralla vastaava summauksen kohde on vaikkapa *Suomalaisten sosiaalisen turvan historia* (Jaakkola ym. 1994). Suomalaisen (maatalous)yhteiskunnan tarina on tarkemmin kerrottu vaikkapa *Suomen maatalouden historiassa* (3 osaa, 2003 ja 2004). Kirjassa käsitellään myös asioita, joita on laajemmin käsitelty esimerkiksi *Suomen kaupunkilaitoksen historiassa* (3

osaa, 1981–1984). Suurten kehityskulkujen lyhyt ja tiivis esittäminen on ehdottomasti Katajamäen kirjalle ansio.

Katajamäen ”kurkistusluukku” on metsä: miten metsää on taloudellisesti käytetty hyödyksi ja miten tämä hyödyntäminen on muokannut suomalaista yhteiskuntaa alkaen noin 1500-luvulta ja kaartuen sieltä aina toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin. Tätä historian pitkää kaarta Katajamäki nimittää metsävaltioksi. Sitä hallitsivat sellaiset seikat kuin maanviljelyksen tapa (pellonraivaus vs. kaskiviljely), vuoriteollisuuden tarvitseman puuhiilen tuotanto (1600-luvulla), laajenevan eurooppalaisen kapitalismin ja sitä tukeneen löytöretkeilyn ja kolonialismin tarpeisiin tuotetut laivan osat ja terva (1600-luvulta 1800-luvun alkuun), sahateollisuus ja paperiteollisuus sekä niihin liittynyt puun kaato- ja kuljetustyö (noin 1800-luvun puolivälistä eteenpäin). Taloutta seuraavat ihmisten asuinpaikat ja alueellinen työnjako, taloudesta seuraavat väestösuhteet sekä väestöryhmien ja -luokkien keskinäinen asema.

Metsävaltion pitkää kaarta seuraavat Katajamäen tarkastelussa sodasta toipuminen (noin 1940-luvulla), hyvinvointivaltion rakentaminen (noin 1950-luvulta 1980-luvulle) ja kilpailuvaltio (1990-luvulta lähtien). Niiden kohdalla hän kuvaa hyvin tunnetun rakennemuutoksen: Teollisuus monipuolistui, eikä metsä ollut enää niin hallitsevassa asemassa. Viimeistä suurta maaseudun asutusaaltoa heti sotavuosien jälkeen seurasivat suurten ikäluokkien syntyminen (Siivekkään tarinan mukaan: Mitä teit ensimmäisenä päästyäsi rintamalta kotiin? Harrastin vaimon kanssa seksiä. Ja sitten otin repun selästä.) sekä maatalouden koneellistuminen ja siirtyminen kaupalliseksi elinkeinoksi, jossa pientilavaltainen maaseutu ei enää pystynyt asukkaitaan elättämään. Tämä aiheutti maaltapaon, joka suuntautui kahtaalle: etelän teollisuuskaupunkien eli maalikylien uunituoreisiin lähiöihin (esim. Jakomäki, Kontula, Hervanta, Tesoma) ja toisaalta Ruotsin teollisiin työpaikkoihin. Maaltapaon hoiduttimena toimi myös koulutus, joka laajeni ja jota oli saatavissa yliopistokaupungeissa. Koulutuksen myötä hankittu ammattipätevyys pätevoitti suurelta osin kaupunkimaisiin ammatteihin. Myös maaseudulla oli kysyntää näille ammattilaisille, mutta absoluuttisilla luvuilla laskettuna suhteellisen pienelle ihmismäärälle. Ja näiden tapahtumien kannoilla seurasi vanhakantaisen raskaan teollisuuden rakennemuutos, 1990-luvun alun lama ja Suomen muuttuminen palveluyhteiskunnaksi, jossa, ministeri Iiro Viinasen mukaan vain ”pesemme toistemme paitoja”.

Vaikka Katajamäki toteaa syklien lyhentyneen, on niiden kutistuminen usean sadan vuoden jaksosta (metsävaltio) muutamaa kymmeneen vuoteen (muut syklit) silti ajatuksia herättävää. Voisiko olla, että lähelle emme näe selvästi ja syklien päättyminen, muuttuminen ja uusien alkaminen on havaittavissa vasta pidemmällä tarkastelujaksolla kuin oman elämän aikajanalla? Katajamäki on syntynyt vuonna 1952 ja siten omin silmin nähnyt ja kokenut valtaosan kuvaamistaan asioista. Akateemikko Eino Jutikkalaan liitetyn lausahduksen mukaan ”historia koskee kuolleita ihmisiä”. Voisiko tätä soveltaa myös syklien tarkasteluun, varsinkin kun Katajamäki itse toteaa, että ”Lyhyen aikavälin kehityksen ylitulkitseminen ja epätyypillisistä yksittäistapauksista yleistäminen voivat johtaa harhaan” (s. 135)?

Viisi visiota tulevaisuuteen

Katajamäki toteaa, että tällä hetkellä yhteiskunnallisen suunnittelun pohjalla ei ole ”suuria näkemyksiä” ja hallinnoivien ministeriöiden ”aika kuluu liiaksi reviiirinvariointiin ja oman hallinnonalan tehtävien yhteiskunnan kokonaisedusta piittaamattomaan varjeluun”. Hänen mukaansa ”on korkea aika puntaroida, minkälaisia kokonaisuuksia voisi syntyä, jos ei edettäisi yksittäisratkaisujen avulla” (s. 136, 137). Tässä tarkoituksessa hän esittää viisi eri tapaa alue- ja paikallishallinnon uudelleen järjestämiseksi. Nämä tavat hän nimeää kuntavaltioksi, maakuntavaltioksi, vain valtioksi, yhdistelmävaltioksi ja liikkeessä olevaksi valtioksi. Näitä malleja hän kuvaa seuraavasti.

Kuntavaltiossa aluehallinto on lakkautettu. Peruspalveluiden organisoinnista ja aluekehityksestä vastaavat valtion keskushallinto ja kunnat yhteistyössä keskenään. Tämä edellyttää kuntien määrän vähentämistä. Suomeen syntyisi noin 65 kuntaa, joiden rajat vastaisivat suunnilleen nykyisiä seutukuntia. Valtion ja kunnan yhteistyön pohjana olisi vaalikauden mittainen kuntaohjelma, jonka sisällön valtuutetut päättäisivät (vrt. hallitusohjelma). Lopullinen kuntaohjelma muotoiltaisiin kunnan ja valtion neuvottelun tuloksena, ja sen tärkein kohta olisi neljäksi vuodeksi laadittava budjettikehys, jossa kävisi selväksi myös se, miten kehys kunnan ja valtion välillä rahoitettaisiin. Katajamäen mukaan malli virkistäisi myös kunnallisvaaleja, koska äänestyksen kohteena olisi reaalin ohjelma, eivät epämääräiset vaalilupaukset. Mallissa eduskuntavaalit ja

kuntavaalit toimitettaisiin samaan aikaan, jotta saataisiin aikaan neljän vuoden sykli, johon kumpikin osapuoli sitoutuisi. Osapuolet myös eriytetäisiin kieltämällä samanaikainen oleminen sekä kansanedustajana että kunnanvaltuutettuna. Kunnanhallituksen ja -valtuuston puheenjohtajuus olisi päätoimista. Demokratiaa valutettaisiin organisaatiossa alaspäin säätämällä pakollinen kunnanosahallinto. Nämä aluelautakunnat vastaisivat paikallisten palveluiden tilaamisesta. Kylät ja kaupunginosat laatisivat omia kansalaislähtöisiä suunnitelmia, joilla olisi kytkös koko kunnan suunnitelmiin. Katajamäen mukaan kuntavaltio toteuttaisi parhaimmillaan ”oikeudenmukaisen ja vahvan hallinnon ihannetta”, jonka perusta olisi vahva edustuksellinen demokratia, joka ”antaisi todellista toimivaltaa myös kansalaislähtöisille suoran demokratian järjestelyille” (s. 138).

Maakuntavaltiossa kuntien ja valtion toimivaltaa siirrettäisiin maakunnille. Valtion aluehallinto, hyvinvointialueet ja maakuntien liitot lakkautettaisiin. Perustettaisiin 10–12 yhtenäismaakuntaa. Joka neljäs vuosi maakuntiin valittaisiin poliittiset päättäjät yhtäaikaisilla vaaleilla eduskuntavaalien kanssa, eikä ehdokkaana voisi olla molemmissa vaaleissa samanaikaisesti. Maakunnilla olisi verotusoikeus ja täten resurssi järjestää peruspalvelut, kuten sosiaali- ja terveystyöpalvelut sekä koulutus. Maakunta vastaisi myös maankäytön ja aluekehityksen suunnittelusta. Palveluiden järjestäminen perustuisi lakisääteiseen hajautettuun palveluverkostoon. Palvelun tehokkuus ja läheisyys toteutuisivat samalla kertaa. Kunta olisi edelleen kansalaisen läheisin hallinnollinen yksikkö, joka toteuttaisi erikseen määritellyt lähipalvelut. Kuntaveroa kerättäisiin, mutta se olisi nykyistä paljon pienempi. Maakuntavaltion perustana olisi kansalaisyhteiskunnan rakentama *uusi paikallisuus*, jonka tueksi tulisi vahva kylä- ja kaupunginosatoiminta.

Vain valtio -mallissa perustettaisiin valtion paikallisalueet huolehtimaan peruspalveluista. Tämä poistaisi kunnat ja aluehallinnon valtion ja kansalaisten välistä. Kunnat jäisivät silti olemaan, ja niiden määrä olisi vapaa, eli vanhoja kuntia voitaisiin perustaa uudelleen. Paikallishallintoalueita olisi noin 65, sillä ne perustuisivat nykyisiin seutukuntiin. Suurta väestöpohjaa tarvitsevien palveluiden toteuttamiseksi perustettaisiin noin kymmenen lääninä. Malli rahoitettaisiin pienellä kunnallisverolla, hieman korkeammalla valtionverolla ja entistä veroa kireämmällä haitta- ja pääoma-erotuksella. Maakuntien olemassaolo näyttäisi, että pohjalla on paikallisuudesta nouseva kansalaislähtöisyys.

Yhdistelmävaltiossa hallinto voisi eriytyä maantieteellisten olosuhteiden mukaan. Osassa maata sovellettaisiin kuntiin perustuvaa mallia, osassa maakuntamallia ja osassa vain valtio -mallia. Tämä yhdistelmämalli vaatisi kansalaisten yhdenvertaisuusperiaatteen hylkäämistä siinä mielessä, että asiat eivät olisi samalla tavoin kaikkialla.

Liikkeessä olevan valtion malli rakentuisi ihmisten liikkuvuudelle ja monipaikkaisuudelle. Voitaisiin tunnustaa olemassa oleva tilanne, että väestö liikkuu ja oleskelee monipaikkaisesti: esimerkiksi heinäkuussa väestön alueellinen jakautuma on aivan toinen kuin marraskuussa. Tämän on enenevässä määrin mahdollistanut etätö ja sen perustana oleva digitalisaatio. Hallinto voisi perustua joustaviin palveluverkostoihin, jotka tunnistaisivat liikkuvuuden ja monipaikkaisuuden. Kaksoiskuntalaisuus ei Katajamäen mukaan ole ratkaisu, sillä se nojaa ”menneen maailman hallintoajatteluun”, joka johtaa ”järkyttävän monimutkaisten hallintomenettelyjen aiheuttamiin pirullisiin ongelmiin” (s. 141).

Aluekehityksen uskonpuhdistus

Katajamäen tekstistä ei selvästi käy ilmi, mikä edellä hahmotelluista hallintomalleista on hänen oma suosikkinsa. Valistunut arvaukseni on, että se lienee kuntavaltio. Tukeudun tässä myös Katajamäen näkemyksiin aluekehityksen ”uskonpuhdistuksesta”.

Katajamäen mukaan aluekehitystä on viimeiset parikymmentä vuotta hallinnut suurten kaupunkien kasvun ympärille ryhmittynyt ajattelutapa, jota ovat ”hallinneet metropolikiihkoiset poliitikot” ja ”toimeksiantajiensa suurkaupunkiunelmia myötäilevät konsultit” (s. 142). Kuitenkaan ”Hokemat kaupungistumisen vääjäämättömyydestä, pienten ja keski suurten keskusten sekä maaseudun näkymien toivottomuudesta eivät jatkossa voi olla vakavasti otettavan kehittämisspolitiikan lähtökohtia” (s. 145). Suomalaisen aluekehityksen pitkien aaltojen valossa Katajamäki näkee, että ”Suomi on monimuotoisten paikallisyhteisöjen maa, jossa jako kaupunkeihin ja maaseutuihin on liukuva ellei peräti keinotekoinen” (s. 142). Aluekehityksen pohjaksi hän esittää Oulun yliopiston maantieteen laitoksen ja Suomen ympäristökeskuksen kehittämää luokitusta, jossa on seitsemän eri luokkaa: sisempi kaupunkialue (ydinkaupunki), ulompi kaupunkialue, kaupungin kehysalue, maaseudun paikalliskeskus, kaupungin läheinen maaseutu, ydinmaaseutu ja harvaan asuttu maaseutu.

Kartalla tarkasteltuna alueet näyttävät jakaantuvan suhteellisen tasaisesti ympäri Suomea.

Katajamäen mukaan ”Aluepolitiikka määrittää edellytysten luomiseksi paikallisyhteisöjen omaehtoiselle kehittämiselle” (s. 145). Tätä soveltaen hän ehdottaa aluekehittämisen yksilökeskeistämistä. Siinä pyrittäisiin pois suurista ohjelmista ja projektiluontoisuudesta kohden ruohonjuuritasosta nousevaa toimintaa. Paikallisyhteisöjen kehittämismahdollisuuksien turvaaminen auttaa pitkällä tähtäimellä kohtauttamaan oikeat ihmiset ja asiat, minkä tuloksena syntyy menestystä, esimerkiksi paikallisesti tai alueellisesti merkittävää yritystoimintaa. Ajattelu vaatii myös uutta paikallisuutta, jossa paikallinen pääoma vastaa yhteiskunnalliseen kysyntään. Edellä sanotussa pääoma ei tarkoita vain rahaa, vaan kaikkea resurssia, jonka varassa uutta voi syntyä. Katajamäen mukaan ”Monimuotoinen paikallisuus turvaa Suomen menestyksen” (s. 152). Tuekseen se tarvitsee maan kaikissa osissa yhteiskunnan takaamaa fyysisen liikenteen ja tietoliikenteen infrastruktuuria, lähellä olevia peruspalveluja ja hajautettua korkeakouluverkkoa. Tämä kuu-
lostaa minusta kovin paljon tilanteelta, jota ennen 1990-luvun lamaa ja Euroopan unioniin liittymistä tavoiteltiin. Tämä näyttäisi paluulta vanhaan mutta varustettuna sellaisin nykyaikaisin ”asein” kuin digitalisaatio ja sen tarjoamat mahdollisuudet.

Kriittisiä huomioita

Lukukokemuksena kirja on paikoitellen hämmentävä. Tiukan tieteellisen analyysin sekaan kirjoittaja upottaa omia kokemuksiaan ja muistojaan. Kirkkain esimerkki tästä on kuvaus uuden yliopistolain suojassa tehdystä Vaasan yliopiston kielten tutkimuksen ja tutkinto-opetuksen ”liikkeen luovutuksena” toteutetusta siirrosta Vaasan yliopistosta Jyväskylän yliopistoon sekä siihen ilmeisesti liittyvästä aluetieteen professuurin lakkauttamisesta Katajamäen jäätyä siitä eläkkeelle (s. 120–122). Lukijana minulle ei oikein selvinnyt, mikä tämän tekstikappaleen tarkoitusperä oli. Kuvataanko sillä tiedekunnan dekaani Katajamäen kokemaa ylikävelyä, kun hänen tiedekuntaansa hallinnoitiin hänen ylitseen? Kuvataanko sillä yleisemmin 2000-luvun suomalaisen ”kilpailuvaltion” hallintokäytäntöjä? Kuvitetaanko sillä Sami Moision toteamusta siitä, että yliopistouudistus oli ”osa uutta kansallista projektia, teknologiavetoisen talouden uuden kasvuaallon synnyttämistä” (s. 122) ja täten jonkin syklin

loppumista ja toisen alkamista? Ehkä kappale selvemmin suunnattuna jotain tarkoitusta varten ja etäännytettyinä kirjoittaja Katajamäen omasta persoonasta olisi palvellut tarkoitustaan paremmin.

Kirjan rakenne olisi voinut olla asiaa ja lukijaa palvelevampi. Mielestäni teoksen sisältö olisi voitu jakaa kolmeen selvään kokonaisuuteen, sillä kolme selvää kokonaisuutta siinä on. Ensimmäinen kokonaisuus käsittää teoreettisen osuuden (luku Lähtökohdat). Toinen osa (luvut Metsävaltio, Sodasta toipuva valtio, Hyvinvointivaltio ja Kilpailuvaltio) käsittelee suomalaisen yhteiskunnan muutosta viimeisen viidensadan vuoden matkalla. Lukujen määrällä mitattuna teksti painottuu toisen maailmansodan jälkeiseen Suomeen. Kuitenkin tekstin massalla mitattuna sekä metsävaltio että toisen maailmansodan jälkeinen aika saavat kumpikin osakseen saman määrän tekstiä.

Kolmas osa (luku Avauksia tulevaisuuteen) on kirjan mielenkiintoisinta antia. Siinä kirjoittaja esittää omia näkemyksiään ja ehdotuksiaan sen sijaan, että vetäisi yhteen muualla jo useasti kerrottua. Osan teksti on kuitenkin sikäli vaikealukuista, että se on laadittu ajatuksia esittelevästi ja hahmotelmallisesti. Liekö sitten oma henkilökohtainen mieltymykseni, mutta kaipasin siihen paikka paikoin jämähkyttä: kun sanotaan, niin sanotaan selvästi, mitä tarkoitetaan, ja perustellaan. Kaiken asiakirjoittamisen (*non-fiction*) päämäärä lienee olla asiasta jotain mieltä ja välittää kantansa mahdollisimman terävästi lukijalle. Nyt terävyys paikka paikoin hautautuu tekstin sekaan.

Kaiken kaikkiaan kyseessä on kuitenkin hyvä ja tiivis esitys suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta sekä mielenkiintoisia näkökulmia. Ensin mainittu sopii myös alan aloittelijoille. Jälkimmäinen vaatii jo perustietämystä, jota vasten sanottua voi peilata.

Kirjallisuus

- Jaakkola, J., P. Pulma, M. Satka & K. Urponen 1994. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki.
- Kondratjew, N. D. 1926. Die langen Wellen der Konjunktur. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Bd. 56.
- Nevakivi, J. 1983. Ranskan 1900-luvun historiankirjoitus. Teoksessa Setälä, P., P. Suvanto & M. Viikari (toim.). Historian kirjoituksen historia. Gaudeamus, Helsinki. 177–187.

- Schumpeter, J. A. 1939. *Business cycles: A theoretical, historical, and statistical analysis of the capitalist process*. McGraw-Hill Book, New York & London.
- Suomen kaupunkilaitoksen historia, 1: Keskiajalta 1870-luvulle. 1981. Päätoimittanut P. Tommila. Suomen kaupunkiliitto, Helsinki.
- Suomen kaupunkilaitoksen historia, 2: 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. 1983. Päätoimittanut P. Tommila. Suomen kaupunkiliitto, Helsinki.
- Suomen kaupunkilaitoksen historia, 3: Itsenäisyyden aika. 1984. Päätoimittanut P. Tommila. Suomen kaupunkiliitto, Helsinki.
- Suomen maatalouden historia, 1. Perinteisen maatalouden aika: Esihistoriasta 1870-luvulle. 2003. Toimittanut V. Rasila, E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Suomen maatalouden historia, 2. Kasvun ja kriisien aika: 1870-luvulta 1950-luvulle. 2004. Toimittanut M. Peltonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Suomen maatalouden historia, 3. Suurten muutosten aika: Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen. 2004. Toimittanut P. Markkola. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Suomen taloushistoria, 1: Agraarinen Suomi. 1980. Toimittanut E. Jutikkala, Y. Kaukiainen & S.-E. Åström. Tammi, Helsinki.
- Suomen taloushistoria, 2: Teollistuva Suomi. 1982. Toimittanut J. Ahvenainen, E. Pihkala & V. Rasila. Tammi, Helsinki.